

ANNA KOMNENA

Paměti

byzantské princezny

Z řečtiny přeložila Růžena

Anna Komnena (1062–1153) byla byzantskou císařovnou a dějinnou spisovatelkou. Její dílo *Středověká díla* (1062–1137), věnované jejímu otci, je jedním z nejvýznamnějších pramenů k dějinám Byzantské říše a k životu v této době (1069–1118).

Anna pojala svou knihu jako jasnou reminiscenci na život svého otce, který byl v době svého dětství v exilu v Itálii, kde strávil dlouhá léta. Její dílo je nejen historickým pramenem, ale také literárním dílem, které se vyznačuje jasnou a živou prozaičností. V knize se setkáváme s detailními popisy událostí, které se odehrávaly v Byzantské říši a v zahraničí. Anna Komnena je nejen historičkou, ale také vynikající spisovatelkou, která dokázala přirozenou a živou formou vyprávět o životě v Byzantské říši a v zahraničí. Paměti byzantské princezny z nejvýznamnějších pramenů k dějinám byzantské říše a k životu v této době (1069–1118).

ANNA

KOMNENA

Paměti

byzantské
princezny

ODEON

9 Tyto chrámy a svaté kláštery měl přichozí po levé straně. Vpravo od Velkého chrámu byla gramatická škola pro široky všech národností. Těm předsedá učitel, kolem něho stojí chlapeč, jedni se horlivě zabývají otázkami gramatiky; druzí píší takzvané schedy. Tam můžeme vidět, jak se vzdělává Latin, spatřit Skyta, jak se učí řecky, Římana, jak pracuje s literárními díly Helénu; a nezdělaného Řeka, jak mluví správnou řečtinou. Tak pečoval Alexios o humanitní vzdělání.

Schedografie je mladší vynález, který vznikl až za naší generace. Nemluví o nějakých Stylianech a Longibardech, ani o těch, kteří vypracovali různé slovníky, nebo o Atticích a o kněžích našeho Velkého chrámu, jejich jména opomím. Nyní se lidé ani na druhém místě nevěnují studiu vynikajících děl básníků a historiků a necerpají z jejich zkušeností. Teď se lidé zajímají o šachy a jiné nepřipustné hry. Píší to, protože mne trápí úplná zanedbanost všeobecného vzdělání. Hněvá mne to, protože sama jsem mu věnovala mnoho času. Po ukončení základního vzdělání jsem přešla k rétorice, pak jsem se zabývala filozofií, a zároveň se studiem těchto věd jsem se věnovala četbě básníků i historiků. Tato čítba přispěla k uhlazení mého stylu. A protože jsem znala rétoriku, mohla jsem odsoudit spleť složitosti schedografie. Připojuji tuto úvahu k svému historickému dílu ne jako nějakou odbočku, ale jako náležitou součást mému.

VIII Později, za ... /mezera v textu/ roku Alexiový vlády se objevil velký mrak heretiků. Byl to nový druh hereze, jaký církev dosud nepoznala. Spojila se v ní dvě velmi špatná a ničemná učení známá už z dávných dob. Mohli bychom říci, že to byla manichejská bezbožnost, kterou nazýváme také paulikiánskou herezí, a nestoudnost messaliánů. Jde o učení bogomilů, které vzniklo z messaliánské

a manichejské hereze. Zdá se, že tajně existovalo už před dobou mého otce. Bogomilové se totiž dovedou tvářit velmi činně. Nespatis nikdy bogomila se světským účesem, svou špatnost skrývají pod pláštěm a pod kapucí. Bogomil se tváří zamračeně, je zahalen až po nos, chodí shrbeně a stále si něco mumlá, skrývá se v něm však nezkrotný vlk.

2 Můj otec přivedl tento velmi nebezpečný lid na světlo světa, jako odříkáváním tajných zaklínadel lákáme hady z jejich hnízd. Soiva se zbavil větší starosti o západní a východní záležitosti, plně se věnoval duchovním záležitostem. Císař vynikal ve všem, ve výuce předčil profesionální učitele a v bitvách a v umění strategie vynikal nad muže, kteří se skvěli vojenským uměním.

3 Pověst o bogomilech se už vsude rozšířila. Jakýsi mnich Basileios velmi obratně hlásal bogomilskou bezbožnost. Měl dvanáct žáků, kterým říkal také apoštolové, provázely jej i nějaké žákyně, ženy špatných a nicemných mravů, a s nimi vsude šířil svou náказu. Zlo jako oheň napadlo duše mnoha lidí. Císařova duše to nemohla snášet, proto pátral po tom, o jaké kacířství jde. Dal přivést některé bogomily do císařského paláce, a všichni udávali jako učitele a hlavu bogomilského kacířství Basileia. Jakéhosi Dibalata dal císař uvrhnout do vězení, protože při výslechu nechtěl učinit žádné přiznání. Teprve na mučení udal už uvedeného Basileia a ty, které si Basileios vybral jako apoštoly. Císař uložil většímu počtu mužů, aby Basileia našli. Konečně Basileia, arcisatrapu Satanova, objevili. Podle šatu vypadal jako mnich, byl to muž přísné tváře, s řídkou bradou a vysoké postavy.

4 Císař, který chtěl svou výmluvností vylákat Basileiovu skryté myšlenky, pozval pod zbožnou záminkou muže k sobě. Vstal mu dokonce vsitřic ze svého sedadla, udělal mu vedle sebe místo a podělil se s ním o svou tabuli. Předhodil mu celou udici a na háček připevnil všelijaké lahůdky, aby

se na ně žravá obluda chytila. Namíchal tomuto mnichovi, který se vyznačoval kdejakou špatností, svůj šálivý nápoj. Předstíral, že se chce stát jeho žákem, a to prý nejen sám, ale i s bratrem, sebastokrátorem Izákem, tvářil se, že vše, co Basileios říká, považuje za hlas boží a že ho ve všem poslechne, zajistí-li němenný Basileios spásu jeho duše. „Chíhodný otče,“ řekl císař (který oslazoval okraj „poháru“, aby přiměl dábelského člověka k zvrácení černé žluti), „miluji tě pro tou ctnost. Prosím tě, pouč mne o naukách, které zavádí tvá Ctihodnost, protože naše učení je už málem docela zkažené a neukazuje cestu k ctnosti.“ Basileios se nejdříve upravil. On, ve skutečnosti osel, se těsně zahalil do lví kůže a stavlí se k císařovým slovům odmítavě, ačkoli pukal příchou nad počtou, kterou mu císař prokazoval, vždyť ho udělal svým spolustolovníkem. Císaři při přípravě této scény všemožně pomáhal jeho vlastní bratr, sebastokrator.

5 Basileios zvrátil dogmata svého kacířství. Jak k tomu došlo? Závěs odděloval ženskou komnatu od místnosti, v níž byl císař a jeho bratr s oním ničemou, který nyní vyvrhl vše, co se skrývalo v jeho duši, a hovořil o tom zcela otevřeně. A za závěsem tajemník zapisoval jeho slova. Ten hlupák si o sobě myslel, že je učitelem, císař předstíral, že je jeho žákem, a tajemník celou lekci zapisoval. Ten blázen pletl dohromady všechno dovolené i nedovolené, nezamícel nic ze svého špatného učení, s opovržením se vyjadřoval o naší teologii, pomlouval veškerou církevní administrativu a naše chrámy, ach, běda, naše posvátné chrámy nazval svatynními démony! Malý význam přikládal obětování Těla a Krve našeho prvního Velekněze a naší první oběti.

6 Co se stalo potom? Císař odhodil masku a strhl oponu. Pak se shromáždili senát, vyšší důstojníci a církevní synod. Biskupský stolec císařského města tehdy zaujímal pan Nikolaos Grammatikos, blažený mezi patriarchy. Císař dal přeciist bezbožná dogmata, která Basileia nezvratným způ-

sobem usvědčovala. On také nic nepopíral, naopak přešel k otevřenému útoku a prohlášoval, že je ochoten podrobit se ohni, bičování i úškerému způsobu smrti. Tito poblouznění bogomilové jsou totiž přesvědčeni, že vydrží bez bolesti jakýkoli trest, protože andělé je prý zachráni přímo z hranice. Všichni shromáždění mu vytýkali jeho bezbožnost, a byli mezi nimi i jeho bývalí druzi, ale Basileios se nezměnil, jako pravý bogomil pevně trval na svém. Ačkoli mu hrozila hranice a jiná muka, pevně se držel démona a přitiskl se v objetí k svému Satanovi. Císař jej dal uvrhnout do vězení, ale často jej předvolával a žádal jej, aby se zřekl své bezbožné nauky. Basileios však císařovým žádostem nevyhověl.

7 Nemohu přejít mlčením div spojený s tímto člověkem. Když se Basileios přiznal k své bezbožnosti, císař s ním nenaložil hned s krajní přísností, ale dal jej odvést do domku blízko císařského paláce, který pro něho dal postavit. Byl večer, na jasném nebi svítily hvězdy a měsíc naplňoval svitem večerní šero po onom shromáždění v paláci. Když mnich vstoupil do své cely, náhle o půlnoci začaly samy od sebe na celu padat kameny jako krupobití. Tyto kameny nevrhala žádná ruka, žádný člověk nekamenoval tohoto dábelského opata. Myslím, že to byla pomsta rozhněvaných démonů Satanovy družiny, kteří měli Basileiovi za zlé, že prozradil jejich tajemství a vyvolal tak otevřeně pronásledování jejich bludného učení. Nějaký muž jménem Paraskeuiotes, jehož úkolem bylo střezit onoho dábelského starce, aby nemohl s nikým mluvit a šířit své zhoubné učení, se hroznými kletbami zapírášal, že slyšel dunění kamení padajícího na zemi a na střechu tašky a že viděl, jak létá jeden kámen za druhým, ale neviděl nikoho, kdo by je házel. Po dešti kamení nastalo prudké zemětřesení, půda se pohnula a střecha domu skřípala. Paraskeuiotes zůstal klidný, dokud ho nenapadlo, že jde o dílo démonů, jak sám říkal. Ale když si

všiml, že kameny přiši tak říkájíc z nebe a že ten kacířský dědek je schován a zavřen v domě, spojili dílo s démony a nevěděli už dál, co se děje.

IX Tolik jsem chtěla říci o onom divu. Byla bych ráda rozebrala celé bogomilské kacířství, brání mi v tom však stud, jak kdesi říká krásná Sapfo. Ačkoli jsem historik, jsem také žena, nejváženější a prvorozemý Alexiův potomek narozdíl od věcech, o kterých už slyšelo příliš mnoho lidí. Chtěla bych podat úplný obraz bogomilské hereze, ale upouštím od toho, abych nepošpinila svůj jazyk. Ty, kdo by se chtěli s kacířským učením bogomilů podrobně seznámit, odkazuji na knihu, jejíž titul je Dogmatická výzbroj a která byla napsána z příkazu mého otce. Tehdy působil jakýsi mnich jménem Zigabenos, kterého dobře znala moje babička z matčiny strany a všichni příslušníci duchovenstva. Byl výborným znalcem gramatiky, věnoval se i studiu rétoriky, a dogmatiku znal lépe než kdokoli jiný. Císař její pozval k sobě a pověřil ho sestavením výkladu o všech herezích, a to o každé zvlášť, a vyzval ho, aby ke každé kapitole připojil argumenty církevních otců, jimiž to či ono kacířství vyvrátili. Mezi hereze zahrnul i kacířství bogomilů, jak je učil onen bezbožný Basileios. Název Dogmatická výzbroj dal knize sám císař a práce je dosud známa pod tímto jménem.

2 Ale vraťme se k Basileiovu pádu. Císař dal zavolat Basileiovy žáky a souvěrce ze všech koutů země, zvlášť takzvaných „dvanáct žáků“, a zkoumal jejich smýšlení. Byli to skutečně praví Basileiovi učedníci. Zlo proniklo velmi hluboko, dostalo se do významných rodin a zachvátilo i široké vrstvy. Proto císař najeďnou rozhodl, aby jinověrci, jejich hlava i jeho učedníci, byli upáleni. Dal shromáždit prozrazené bogomily; někteří z nich setrvávali ve svém kacířství, druzí se ho zcela zřekli, rozhodně odmítali obvinění udava-

čů a dávali najevo svůj odpor k bogomilské herezi. Císař nebyl ochoten jim hned uvěřit, ale našel nový způsob, jak poznat pravé křesťany, aby náhodou nebyl nějaký křesťan považován za bogomila nebo nějaký bogomil neunikl stíhání jako křesťan.

3 Druhého dne Alexios usedl na císařský stolec. Bylo přitomno mnoho členů senátu, příslušníků svatého synodu a vybraných vzdělaných mnichů. Před ně předvedli všechny vyznavače bogomilské hereze a císař přikázal vyšetřovat ještě jednou každého z nich. Jedni z nich přiznali, že jsou bogomilové, a pevně trvali na své herezi, druzí to popírali, říkali, že jsou křesťané, a odmítali obvinění. Císař se na ně přísně podíval a řekl: „Dnes musíme zapálit dvě hranice. U jedné velkřeme do země kříž a nabídneme všem výběr: kdo bude chtít dnes zemřít za křesťanskou víru, ať vystoupí a přejde k hranici s křížem. Ti, kteří setrvají v bogomilské herezi, budou uvrženi na druhou hranici. Jsou-li ti první skutečnými křesťany, je pro ně lepší zemřít, než aby se dali pronásledovat jako bogomilové a zatížili svědomí mnoha lidí. Jděte teď, nechtě každý jde na stranu, kterou si zvolí.“

4 Císař se tvářil, že tímto výrokem záležitost s bogomily ukončil. Nato byli bogomilové ihned odvedeni a nastal velký sběh lidí. V Tzykanisteriu byly zapáleny hranice sedmkrát větší než obvykle, jak říká autor hymnu. Ohně se zvedal až k nebi a nad jednou z obou hranic se tyčil kříž. Obvinění si mohli vybrat, na kterou hranici chtějí vystoupit, jako by všichni měli být upáleni. Tu muži pravé víry, vidouce nevyhnutelnost svého osudu, šli k hranici s křížem, hoto-
vi podstoupit mučednickou smrt. Bezbožníci, kteří setrvávali ve svém bládném kacířství, zamířili k druhé hranici.

5 Nastal okamžik, kdy už měli být odsouzenci uvrženi na hranici. Všichni přítomní vypukli v nářek nad křesťany, kteří měli být upáleni, a vyčítali to císaři, protože neznali jeho plán. Ale už tu byl císařský edikt, který zabránil katům, aby

konali svou práci. Císař si totiž udělal jasnou představu o tom, kdo je skutečně bogomil, a propustil s velkou pochvalou křesťany, kteří byli osočeni z kacířství. Ostatní poslal do vězení, ale oddělil od nich apoštoly bezbožného Basileia. Někteří bogomily si dával předvádět každý den a sám je učil a vyzýval, aby se vzdali svého ničemného kacířství. K jiným denně posílal vybrané církevní hodnostáře s příkazem, aby je učili pravé víře a podněcovali je k opuštění bogomilské hereze. Někteří z nich se polepšili a byli z vězení propuštěni, jiní zemřeli ve vězení ve svém bludu, po celou dobu však se jim dostávalo dost jídla i oblečení.

X Zatvrzelého heresiarchu Basileia odsoudili všichni členové svatého synodu, přední mniši i sám tehdejší patriarcha Nikolaos k smrti ohněm. Stejného názoru byl i císař, který měl s Basileiem mnoho rozhovorů a přesvědčil se, že je to nebezpečný člověk, který se tvrději drží svého kacířství. Proto dal v hipodromu postavit vysokou hranici. Vykopali hlubokou jámu a hromada dřeva, na níž složili vysoké stromy, vypadala jako hora. Jakmile byla hranice zapálena, začal se dav pomalu shromažďovat v areně hipodromu i na jeho stupních a čekal, co se bude dít. Proti hranici byl vyzváčen kříž a bezbožníkovi byla ještě dána možnost výběru. Zalekne-li se ohně, změní-li své smýšlení a přistoupí-li ke kříži, bude od smrti na hranici osvobozen.

2 Byla tam i skupina heretiků, aby viděli svého předáka Basileia. Ten dával najevo lhostejnost k trestu i hrozbám, a když byl ještě vzdálen od hranice, tropil si z ní posměch a vymýšlel si různé divy. Tvrdil, že nějací andělé ho vyrovnu ze středu ohně, a tiše si zpíval onen Davidův vers: „Tebe nestihne nic takového, na vlastní oči to spatříš.“ Když se pak zástup rozestoupil a otevřel mu nezakrytý pohled na hroznou podívanou, kterou skýřela hranice, zdálo se, že hrdina ztrácí před ohněm odvahu a kříd. Už z dálky cítil žár ohně a viděl zdvíhající se a praskající plamen, z něhož

vysřelovaly jiskry do výše kamenného obelisku, stojícího uprostřed hipodromu. Tu Basileios neustále odvracel zrak, tloukl rukama a plácal se do stehů jako smyslů zbavený.

3 Ale i v tomto stavu, který v něm vyvolal pouhý pohled na oheň, zůstal zatvrzelý. Oheň neobměkčil jeho železnou duši, a ani vzkazy, které mu posílal císař, jej nepřiměly k odvolání. Snad ho zachvátilo úplně šílenství před zkárou, jež mu hrozila, a on už docela ztratil hlavu a nedovedl rozeznat, kde je jeho prospěch. Možná také, a to se zdá být pravděpodobnější, jež do úplně tmy ponořil dábelský, který se zmocnil jeho duše. A tak tu prokletý Basileios stál, nepohnulý jím ani hrozby, ani strach, a zíral chvíli na hranici, chvíli na kolemstojící. Všichni si mysleli, že zeshlé, ani nešel k hranici, ani před ní neustupoval, ale stál tu bez hnutí jako sloup stáje na stejném místě. Protože se o Basileiovi šířily všelijaké řeči a každý znal nějaký podivuhodný příběh, který se ho týkal, dostali kati strach, aby démoni chránící Basileia neprovedli s božím souhlasem nějaký neobyčejný zázrak a aby se ten ničema najednou neobjevil živ a zdráv na nějakém místě plném lidí a nezavdal tak příčinu k vzniku nového, ještě horšího bludu. Rozhodli se provést pokus.

4 Zatímco Basileios mluvil o všelijakých zázracích a chlubil se, že jej uvidí živého a zdravého uprostřed ohně, vzal mu plášť a řekl: „Podíváme se, jestli se oheň nedotkne tvého šatu,“ a hned hodil plášť do ohně. Basileios byl natolik v zajetí šálivého démona, že vykřikl: „Vidíte, jak se můj plášť vznášel ve vzduchu?“ Ale kati se už přesvědčili, sáhli si na okraj a poznali látku, jak se říká, Basileia popadli a s šatem i botami ho hodili do ohně. Zauřivý plamen pohltl bezbožníka tak, že se nešířil ani pach škvřelého se těla, ani kouř nevytvoril nový obrazec, jen uprostřed plamene se objevila tenounká čára kouře. I živý se staví proti bezbožníkům a šetří po pravdě řečeno jen lidí bohabojně. Tak kdysi

ohen poslušně ustoupil před bohabojnými mládenci v Bahylónu a obklopil je jako jakási zlatá síň. Nyní však plamen spěchal, aby se bezbožníka zmocnil ještě dříve, než katí stáčili vychloubavčného Basileia hodit na hranici. Přítomný dav si přál a naléhal, aby do ohně byli uvrženi i ostatní přivrženci Basileiova zhoubného učení. Císař to však nedovoli a nařídil, aby je zavřeli v ochozích a chodbách velkého paláce. Poté se diváci rozešli. Později byli bezbožníci uvrženi do pevnějšího vězení, v němž po dlouholetém živoření ve svém kacířství zemřeli.

5 To byl poslední čin, který korunoval řetěz císařových prací a úspěchů. Byl to čin nevidaný, k němuž bylo třeba velké odvahy. Myslím, že jeho současníci a ti, kteří mu byli tehdy nablízku, jsou ještě dnes plni obdivu a jsou přesvědčeni, že to, co tehdy viděli, nebyla skutečnost, ale jakýsi fantastický sen. Od okamžiku, kdy barbari po nástupu Romana Diogena prolomili hranice římské říše a císař v tažení proti nim neměl štěstí hned „od prvního zvonění“, jak se říká, až do vlády mého otce nesložili barbari ruce v kln. Nepřestávali osřít meče a kopí proti křesťanům, neustávaly boje, války a zabíjení. Zanikala města, země byla pustošena a římskou zemi poskvřňovala křesťanská krev. Jedni padli žalostně za obětí šípům a kopím, jiní byli jako zajatci vytrváni ze svých domovů a odvedeni do perských měst. Všude zavlád strach a lidé se před hrozcím nebezpečím skrývali v jeskyních, v lesích, na horách i v kopcích. Jedni naříkali nad utrpením zajatců v Persii, druzí, pokud vůbec někdo zůstal naživu uvnitř hranic římské říše, s hlubokými povzdechmi naříkali nad předčasně zemřelým synem či dcerou, bratrem nebo synovcem, a jako ženy ronili horké slzy. Nikde nebylo místočko bez slz a nářků. Žádný císař se od té doby až do vlády mého otce, až na několik málo výjimek, jako byli Timiskses a císař Basileios, neodvážil dotknout asjiské půdy ani špičkami nohou.

XI Proč o tom mluvím? Cítím, že opouštím vyčištěnou cestu, protože můj námět mi ukládá dva úkoly : popsat vše a zároveň plakat nad vším, co potkalo císaře, vyličit jeho činy a složit žalozpěv nad tím, co sužovalo mé srdce. Nakonec chci promluvit i o císařově smrti a o konci všeho pozemského štěstí. Vzpomínám si i na některá otcova slova, která mne odrazují od psaní historie a podněcují spíše k žalozpěvům a nářkům. A často jsem také slyšela, jak odrazoval císařovnu, mou matku, která vybízela moudré muže, aby historickými dily zachovali potomkům jeho činy, boje a zápasy. „Nechť raději skládají žalozpěvy,“ řekl císař a „oplakávají neštěstí, jež mne potkala.“

2 Od císařova návratu z tažení neuplynulo ještě ani jeden a půl roku, když jej přepadla zlá nemoc a uchystala mu smrtelnou léčku, či spíše úplný konec. Už od kolébky jsem otce i matku velmi milovala, proto poruším zákony historiografa e popíši císařovu smrt, i když to dělám velmi nerada. Vyžaduje si to však i velkolepost mého námětu. Bylo to v době, kdy se konaly koňské dostihy v cirku. Vál prudký vítr a císařovy tělesné štávy se z končetin zdvihly do jednoho ramene. Většina lékařů nepochopila, jaké nebezpečí odtud hrozí. Jen Nikolaos Kallikles, tak se jmenoval, nám předpověděl hrozné zlo. Prohlásil, že se obává, aby štávy, které ustoupily z končetin, si nenašly jinou cestu a nevyvolaly u pacienta nemoc, proti níž není léku. Nemohli jsme tomu uvěřit, protože jsme tehdy ještě uvěřit nechtěli.

3 Žádný z lékařů kromě Kalliklea neuvažoval o použití purgativ. Císařovo tělo si nezvykle přijímat očistné léky, vzdýval císař se nikdy nenaucil užívat léky. Proto většina lékařů, mezi nimi zvláště Michal Pantheches, léčbu pomoci těchto léků zakázal. Kallikles tušil, jak se nemoc bude vyvíjet, a důrazně jim připomněl : „Nyní škodlivá látka přešla z končetin do ramene a šíje. Nevyžene-me-li ji však pomocí očistných léků, postihne nějaký životně důležitý orgán,